

Wilhelm von Humboldt: *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyvy na duchovný rozvoj ľudského rodu*

Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2000, 260 s., preložil a predmluvu napsal Slavomír Ondrejovič.

Nakladateľstvi Slovenskej akadémie vied si zaslouží ocenenie za príkladný čin: v preklade Slavomíra Ondrejoviča pripravilo k vydaniu základní dilo jedného z najvýznamnejších mysliteľů novověké západní civilizace Wilhelma von Humboldta (1767-1835). Nemůžeme očekávat, že se Humboldtova kniha, která poprvé vyšla díky Wilhelmu bratru Alexandrovi v roce 1836 v Berlíně pod názvem *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, stane předmětem zájmu široké veřejnosti. Rovněž je krajně nepravděpodobné, že se do Humboldtova spisu ve větší míře ponoří odchovanci soudobých lingvistických autorit. Přesto zde máme před sebou vskutku paradigmatické dilo, jehož současná marginalita není dána tím, že by jeho autor byl dějiny zvážen a shledán lehkým, ale paradoxně pravým opakem: Humboldtovy podněty byly v devatenáctém a dvacátém století rozvinuty intelekty tak skvělými, že jejich lesk poněkud zastínil původního demiurga.

Není záměrem recenze hodnotit úroveň Ondrejovičova překladu z němčiny do slovenštiny, tento úkol ponechme povolanějším, stojí však za povšimnutí, že krátký intelektuální portrét Wilhelma von Humboldta uvedený v úvodu knihy (str. 11-35) odráží (přes svoji svědomitou faktografičnost) velmi tradiční až poněkud anachronický pohled na jeho dílo a ohlas. Nechceme snižovat význam ruských (či sovětských) lingvistů, o jejichž práce se Ondrejovičův rozbor Humboldtovy studie do značné míry opírá. Musíme se však s vědomím jednoznačně záporné odpovědi ptát, zda horizont sovětské jazykovědy (jakkoliv rozšířený v době perestrojky) nebyl přece jenom příliš úzký pro plnohodnotnou analýzu Humboldtovy inspirace, která se v nejvyšší míře projevila na rozhraní psychologické a lingvistické antropologie, to znamená ve sféře, z níž marxistická ideologie všechny přemýšlivé duchy v dosahu své moci na dlouhá desetiletí vypudila. Je příznačné, že mezi použitými primárními a sekundárními prameny (str. 35-37) nalezne-

s výjimkou dvou vlastních autorových studií pouze tři práce (jedna z nich je pregraduální učebnice lingvistické antropologie od Zdeňka Salzmann), které byly vydány po roce 1990! Vzniká tak podezření, že zde byl doháněn nakladatelský záměr, jehož původní příprava spadala ještě do předlistopadového období. Případný zájemce o soudobý pohled na Humboldtovo dílo a jeho interdisciplinární dimenzi může dnes čerpat z poměrně bohaté nabídky německých nebo anglosaských pramenů; v souvislosti s formováním antropologické teorie devatenáctého století je to například studie Matti Bunzla „Franz Boas and the Humboldtian Tradition“, uveřejněná ve sborníku *Volksgeist as Method and Ethics*, který v roce 1996 vydal známý historiograf antropologického myšlení George W. Stocking.

Slovenská specifika překladatel zohlednil stručnou informací o vlivu, který měl Wilhelm von Humboldt prostřednictvím A. F. Potta na Ludovíta Štúra, jenž v letech 1838 až 1840 studoval u Potta v Halle, a v menší míře na Jána Kollára. Slavomír Ondrejovič naznačuje v posledním odstavci svého komentáře (str. 35), že existuje možná souvislost mezi opětovným zájmem o Humboldtovo dílo, který odráží vlna nových či vůbec prvních překladů do španělštiny, italštiny, angličtiny, japonštiny, srbštiny nebo slovenštiny, a atmosférou „konce tisíciletí“ – tu však blíže nespecifikuje. Můžeme se proto pouze dohadovat, zda má na mysli potřebu znovu se hlouběji zabývat problematikou vztahů mezi jazykem, myšlením, kulturou a civilizací, nebo zda údajná Humboldtova renesance nevyvěrá z nového partikularistického „jara národů“, které v devadesátých letech razantně pohřbilo veškeré vyhlídky na „konec dějin“ a jež se mimo jiné opírá o obrozený lingvistický nacionalismus.

Vraťme se však k Humboldtovu intelektuálnímu odkazu a k otázce, proč i ti, kteří se zrovna nechystají Humboldta číst, by měli alespoň brát vážně autory, kteří se na něj odvolávají.

Životní dráhu Wilhelma von Humboldta lze rozčlenit do tří etap, z nichž každá odráží vysoké aspirace prozrazující velmi cílevědomého a ambiciózního ducha. Během studií na univerzitě v Jeně se Humboldt podílel společně se zdejší profesorem filosofie Johannem Gottliebem Fichtem na vydávání literárního časopisu *Die Hören*, který řídil slavný dramatik Friedrich

Schiller. Právě v tomto periodiku uveřejnil Wilhelm von Humboldt v roce 1795 dvě studie (*Über den Geschlechtsunterschied und dessen Einfluss auf die organische Natur* a *Über die männliche und weibliche Form*), které předznamenal jeho teorii výchovy (*Bildung*), usilující ve smyslu herderovského „humanitního ideálu“ (*Humanitätsideal*) o dosažení „nejvyšší míry lidské dokonalosti“. Immanuel Kant sice v dopise Schillerovi označil oba eseje za naprosto nesrozumitelné, avšak Humboldta to neodradilo. Ve druhé polovině devadesátých let se zrodil jeho „program komparativní antropologie“ (*Plan einer vergleichenden Anthropologie*). Wilhelm von Humboldt byl přesvědčen, že obecná povaha lidstva (*Gattungs-Charakter*) se projevuje prostřednictvím individuálního charakteru národů. Každé národní společenství (*Volk*) se vyznačuje svébytnou povahou (*Nationalcharakter*) neboli národním duchem (*Volksgeist*), který je vnějším výrazem vnitřních duchovních sil národa (*Geisteseigenthümlichkeit*) a zahrnuje soubor tradice, zvyků, náboženství, jazyka a umění. Výchova (*Bildung*) představuje především kultivaci specifických národních schopností. Komparativní antropologie by měla podle Humboldta určit, do jaké míry dosáhl určitý národ naplnění svého kulturního a vzdělanostního potenciálu. Některé národy – například staří Řekové, Italové, Francouzi, Angličané nebo Němci – dospěli podle Wilhelma von Humboldta do stádia, které může posloužit jako příklad maximálního rozvoje národních schopností.

Po roce 1800 Wilhelm von Humboldt nastoupil – po relativním intelektuálním neúspěchu – diplomatickou a politickou dráhu. V roce 1802 byl jmenován pruským vyslancem u papežského stolce v Římě; později se účastnil Vídeňského kongresu a jeho politická dráha vyvrcholila v roce 1819, kdy byl pověřen vedením ministerstva pro stavovské záležitosti. Následoval však pád a odchod do ústraní. Během svého působení ve vrcholné politice nicméně prosadil reformu pruského vzdělávacího systému podle svého ideového programu a otevřel brány humanisticky orientovaných gymnázií, zaměřených především na výuku historie, jazyků a matematiky.

Třetí, závěrečnou fázi svého života ohraničenou lety 1820 až 1835, prožil Wilhelm von Humboldt jako soukromý učenec. Nyní vyvrcholilo jeho lingvistické bádání, které organicky vy-

rostlo jako součást Humboldtova ambiciózního záměru ustavit srovnávací antropologické studium. Wilhelm von Humboldt byl jako přední vzdělanec své doby dobře obeznámen s klasickými jazyky, latinou a řečtinou, osvojil si hebrejštinu a zajímal se o sanskr. V roce 1799 pobýval von Humboldt poprvé v Baskicku a zaujala ho „sevěnost jazyka, národa, kultury a fyziognomie“ zdejšího národa. „Objev“ baskičtiny znamenal pro Wilhelma von Humboldta přehodnocení pojetí jazykovědy a emancipaci od tradičního etnocentrického lpění na gramatice klasických jazyků Západu jako závazného vzoru při popisu mimoevropských řečí. V následujících letech se Wilhelm von Humboldt systematicky zabýval jazyky amerických indiánů, semitskými jazyky, maďarštinou, tatarštinou a malajsko-polynezijskými jazyky.

Posmrtně vydaný spis *O rozmanitosti stavby lidských jazyků a jejího vlivu na duchovní rozvoj lidského rodu*, představující shrnutí Humboldtova lingvistického odkazu (šlo ve skutečnosti o pouhou předmluvu ke třem svazkům podrobné synchronní analýzy jazyků jihovýchodní Asie, Indonésie a Polynésie), označil jeden z tvůrců amerického strukturalismu Leonard Bloomfield za „první velkou knihu o obecné lingvistice“. Humboldtovo jazykovědné bádání se vymykalo předvládnímu paradigmatu počátku devatenáctého století, které bylo od dob Williama Jonese zaměřeno téměř výlučně na studium indoevropské lingvistické rodiny a rekonstrukci prajazyka. Proti tomuto diachronnímu pojetí vyzdvihl Wilhelm von Humboldt „obecnou gramatickou strukturu“ (*innere Zusammenhänge*), jež je uchopena díky systematickému komparativnímu studiu. Významný Humboldtův současník, historický jazykovědec Franz Bopp (kterému Wilhelm von Humboldt svým osobním zášahem zajistil v roce 1821 místo profesora na univerzitě v Berlíně), si uvědomoval odlišnosti Humboldtova lingvistického myšlení a oprávněně je odvozoval od karteziánské *grammaire générale et raisonnée* pěstované v sedmnáctém století francouzskými jansenisty v klášteře Port-Royal. Humboldtův synchronní přístup tak navázal na racionalistickou jazykovědu sedmnáctého století a předznamenal strukturalismus století dvacátého. K odkazu Wilhelma von Humboldta se přihlásil rovněž tvůrce generativní gramatiky Noam Chomsky. Humboldtova typologická klasifikace jazyků (jazyky agluti-

nační, flexivní, izolační, inkorporující) se především prostřednictvím Augusta Friedricha Potta stala trvalým nástrojem členění světových jazyků.

Obdobně jako Giambattista Vico nebo Johann Gottfried von Herder chápal Wilhelm von Humboldt jazyk jako aktivní sílu, proces neustálého tvoření (*energeia*), nikoliv jako hotový produkt, neměnný systém (*ergon*). Wilhelm von Humboldt považoval v duchu romantismu jazyk za odraz lidského ducha a zároveň za strukturu, jejímž prostřednictvím člověk nahlíží svět. V popředí von Humboldtova zájmu se proto nalézal vztah mezi jazykem a národním charakterem. Jazyk je neoddelitelný od národa, protože duchovní originalita a ustrojení jazyka určitého národa spolu tak úzce souvisí, že lze odvodit jedno z druhého. Jazyk je vnějším projevem lidového génia (*die äussere Erscheinung des Geistes der Völker*). Wilhelm von Humboldt věřil, že v jazyce se ukazuje specifický pohled na svět (*Weltanschauung*) vycházející z povahy národa.

Dílo Wilhelma von Humboldta oslovilo v polovině devatenáctého století představitele školy „psychologie národů“ (*Völkerpsychologie*) Heymanna Steinthala a Moritze Lazaruse, kteří spojili Humboldtův program komparativní antropologie s učením Friedricha Johanna Herbarta. Heymann Steinthal, profesor jazykovědy v Berlíně, přirovnal svůj vztah k Wilhelmu von Humboldtovi ke vztahu „Theofrasta k Aristotelovi“. V padesátých letech devatenáctého století založil Moritz Lazarus, působil jako profesor filosofie na universitě v Bernu, společně s Heymannem Steinthalem periodikum *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft*, které poskytl *Völkerpsychologie* oficiální platformu. Oba badatelé se výslovně odvolávali na Herbarta, Herdera a Wilhelma von Humboldta. Za cíl vědeckého studia pokládali identifikaci a popis různých konkrétních podob, v nichž se manifestuje *Volksgeist*, který zahrnuje jednak univerzální složku obecné lidské povahy (*Wesen*) a jednak individuální charakteristiky každého národa, které – pokud jsou kultivovány – představují vklad do obecného kulturního dědictví lidstva. Z tohoto myšlenkového zdroje vzešla etnopsychologie, kterou v počátečním stádiu rozvoje reprezentovali například Adolf Bastian, Wilhelm Wundt, Theodor Waitz a Richard Thurnwald. Prostřednictvím Franze Boase přispěl Humboldtův

projekt komparativní antropologie k ustavení americké školy kulturní antropologie, která dominovala akademickému prostředí ve Spojených státech amerických až do čtyřicátých let dvacátého století. Humboldtova teze o souvislosti mezi jazykem, myšlením a národní povahou, která navázala na Hamannovu a Herderovu intuici, předjímala velmi vlivnou teorii lingvistického relativismu amerických antropologů a jazykovědů Edwarda Sapira a Benjamina Lee Whorfa ze třicátých let dvacátého století. Její současnou podobu nejuceleněji shrnul John A. Lucy v knize *Language diversity and thought, A reformulation of the linguistic relativity hypothesis* (1992).

Na druhé straně von Humboldtův hermeneutický přístup k historii založený na „porozumění“ (*Verstehen*), vyjádřený například ve studii *Über die Aufgabe des Geschichtsschreibers*, ovlivnil Johanna Gustava Droysena (který nazval von Humboldta obdivně „Francisem Baconem historických věd“), Wilhelma Diltheye, stejně jako Leopolda von Rankeho. Ve svém souhrnu tak může být učení Wilhelma von Humboldta kvůli prolínání transcendentálního a empirického na straně jedné a přírodovědeckého, antropologického a filozofického diskurzu na straně druhé chápáno jako svěbytný pokus o „syntézu Herdera a Kanta“.

Humboldtovo dílo musíme hodnotit především v kontextu velké proměny věd o člověku na prahu moderní doby, kdy došlo k rozkladu tradiční etnické teologie, pro kterou představovaly nezpochybnitelnou autoritu výkladu příčin lidské rozmanitosti texty Pisma. Vztah mezi lingvistickými a etnickými (somatickými) kategoriemi byl až do devatenáctého století asymetrický: „jazyk a tělo sice vyprávěly stejný příběh“, ale etymologická metoda vycházející z jazykovědy byla již od dob Isidora ze Sevilly pokládána za nadřazenou studiu fyzických rysů lidských populací. Prestiž jazyka v etnologických studiích však v postosvěcenské éře neustále upadala; jazyk se stával pomíjivým akcidentem, který měl o povaze lidského společenství mnohem nižší vypovídací hodnotu než jeho tělesné parametry. Rozlučka mezi etnologií a filologií byla dovedena průnikem biologických metafor do antropologické terminologie v důsledku „darwinistické revoluce“ v šedesátých letech devatenáctého století a nástupem rasové teorie.

Němečti vzdělanci údobí romantismu byli mimořádně zaujati vztahy mezi fyzickým a duchovním světem. V německých antropologických vědách zprostředkovala tuto teologicky motivovanou bipolaritu *fysis a psyché* právě díla Wilhelma von Humboldta a jeho bratra Alexandra. Problematika stability a soudržnosti institucí a společenských vztahů, která byla široce diskutována v anglosaském světě a ve Francii a jež vyústila ve zrození sociologie a sociální antropologie, zůstávala ve střední Evropě spíše na okraji akademického zájmu. Lingvistický determinismus zrozený z Humboldtova odkazu a sociologismus vzešlý ze souběžného západoevropského myšlení představovaly dvě alternativní odpovědi na výzvu, kterou před západní vědu postavili v devatenáctém století protagonisté rasového esencialismu Cabanisem, Courtetem a Gobineauem počínaje a Vaucherem de Lapougem a Chamberlainem konče.

Ve Spojených státech amerických zůstalo pouto mezi jazykem a kulturou především díky zprostředkovanému vlivu německého romantismu a učení Wilhelma von Humboldta na post-boasovskou generaci do značné míry zachováno, což se projevilo při ustavení *lingvistické antropologie* jako jedné ze čtyř hlavních antropologických subdisciplín.

Ivo T. Budil

Rajend Mesthrie, Joan Swann, Andrea Deumert, William L. Leap: *Introducing Sociolinguistics*

Edinburgh, Edinburgh University Press 2000, 502 s.

Recenzovaná publikace je obsáhlou příručkou sociolingvistiky. Jak její autoři v úvodu upozorňují, předmět sociolingvistiky – vztah jazyka a společnosti – je vymezen poměrně široce a zahrnuje pestrou škálu témat; některá z nich jsou již desítky let v centru pozornosti sociolingvistů, jiná stojí zatím spíše na okraji jejich zájmu. Základním problémem obdobných publikací je tedy to, která z těchto témat do příručky zahrnout. Recenzovaná práce obsahuje hlavně ta témata, která patří tradičně mezi klíčové oblasti studia sociolingvistiky, výběr a zpracování však odráží i badatelskou profilaci jednotlivých autorů; zdaleka největší autorský podíl má na knize R. Mesthrie,

docent lingvistiky na jihoafrické Univerzitě v Kapském Městě (University of Cape Town).

Jak je patrné z úvodní kapitoly (Clearing the Ground: Basic Issues, Concepts and Approaches), autoři chápou sociolingvistiku jako lingvistickou interdisciplínu. Vycházejí z analýzy termínu „jazyk“, zasazují jej do sociálního a historického kontextu, sledují zájem o sociolingvistickou problematiku v historické lingvistice a strukturalismu (zejména americkém deskriptivismu) a zaměřují se na konstituování sociolingvistiky jako vědního oboru v opozici k chomskyánské lingvistice. Další část kapitoly představuje tři dominantní sociologické teorie lidské společnosti (funkcionalistickou, marxistickou a interakční) a jejich vliv na chápání vztahu jazyka a společnosti (zvl. řečové komunity). Závěr kapitoly je přehledem základních problémů, kterými se současná sociolingvistika zabývá. I když autoři k sociolingvistice přistupují především z lingvistického hlediska, zaznamenávají i existenci sociologie jazyka, která je někdy považována za sociologickou subdisciplínu. Podle názoru autorů příručky jsou hranice mezi oběma proudy propustné, a proto lze publikaci podle nich považovat za úvod do obou oblastí, které zastřešují společným názvem sociolingvistika.

Dalších dvanáct kapitol zpracovává klíčová témata současné sociolingvistiky; některá z nich se postupně vyčlenila v samostatné sociolingvistické subdisciplíny (např. tzv. kontaktní lingvistika). Každá z kapitol vymezuje v úvodu předmět svého zájmu, definuje základní termíny a upozorňuje na různé přístupy k tématu. Autoři se neomezuji jen na popis jevů, ale na základě rozboru důležitých případových studií poukazují i na metodologii sociolingvistické práce. Závěry kapitol shrnují hlavní myšlenky. Výklad je ilustrován příklady, mapami i obrazovým materiálem.

Druhá kapitola (Regional Dialectology) je zaměřena na vztah jazyka a regionu. Tato oblast se už od 19. století věnovala dialektologie jako specifický lingvistický obor zkoumající nářečí. Autoři se koncentrují hlavně na užívanou metodologii a poukazují na její omezenost: povyšovala totiž regionální charakteristiky nad sociální, a tak se orientovala více na jazyk (dialekt) než na funkce, které plnil. I když dialektologové zaznamenali i sociální rozrůzněnost, užitá metodolo-